

УДК 340.12:316.77

В'ячеслав Політанський,

канд. юрид. наук,
асистент кафедри теорії держави і права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
молодший науковий співробітник
Національної академії правових наук України

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ІДЕЇ РОЗВИТКУ
ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА**

Стаття спрямована на дослідження світових концептуальних ідей розвитку інформаційного суспільства, починаючи від процесу зародження концепції постіндустріалізму та завершуючи її трансформацією як концепції інформаційного суспільства. Здійснено дослідження, огляд та узагальнення наявних світових концепцій інформаційного суспільства. Зроблено висновок про те, в чому полягає основна ідея концепції інформаційного суспільства, яка його головна ознака і що є її основоположними елементами.

Ключові слова: інформаційне суспільство, концепція, інформація, знання, еволюція, держава, демократія, право, свобода, виробництво, трансформація.

Постановка проблеми. Необхідність розвитку відкритого інформаційного суспільства є пріоритетом державної інформаційної політики. Тому на практичному й науковому рівнях у юридичній науці на особливу увагу заслуговує дослідження питання, що стосується концептуальних ідей розвитку інформаційного суспільства.

Детальний аналіз вітчизняної та світової літератури й нормативно-правових актів, що становлять теоретико-методологічну основу дослідження, свідчить про те, що ця проблема дотепер не була предметом комплексного вивчення. З огляду на практичне значення наукового завдання, потребує вирішення та розкриття питання, що стосується світових концепцій інформаційного суспільства, з метою подолання відставання України в процесі розвитку інформаційного суспільства. Саме тому ця проблема потребує додаткового дослідження, уточнення й розширення.

Вивчення світових концептуальних ідей інформаційного суспільства зумовлене такими чинниками: існуванням у світовій науці багатьох різних, часто суперечливих концепцій інформаційного суспільства, що потребує їх вчасного й об'єктивного дослідження і творчого застосування деяких їх положень; відносною вузькістю та недосконалістю теоретико-методологічної бази дослідження сутності й особливостей ключових аспектів концепцій інформаційного суспільства; відсутністю фундаментальних спеціальних праць вітчизняних учених, присвячених аналізу сутності й особливостей основоположних аспектів концепцій інформаційного суспільства. Крім того, аналіз світових концептуальних ідей інформаційного суспільства дасть змогу отримати цілісну картину соціуму нового формату, проникнути в сутність трансформаційних процесів у сферах суспільного життя, розкрити сутність інформаційного суспільства.

У юридичній науці окремі питання, що стосуються концептуальних ідей розвитку ін-

формаційного суспільства, у той чи інший спосіб досліджували такі вітчизняні й закордонні вчені, як Р.Ф. Drucker, Y. Masuda, I.B. Арістова, В.Д. Бакуменко, Д. Белл, Л.В. Березовець, О.С. Білоусов, Э. Гідденс, О.В. Гриценко, В.О. Данильян, М.В. Делягін, О.П. Дзьобань, М. Кастельс, Е.М. Коротков, Н.В. Лютко, Ф. Махлуп, І.С. Меллохін, Н.В. Ткачева, Е. Тоффлер, Ю. Хабермас, П. Хіманен, В.Р. Фірсов та інші.

Мета статті полягає в дослідженні питань, що стосуються світових концептуальних ідей розвитку інформаційного суспільства, здійсненому за певними критеріями, в основу яких покладено поетапне дослідження кожної наявної концепції в кожній окремо взятій державі, а також у наданні авторського висновку стосовно основної ідеї концепції інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Сучасні інформаційні технології вагомо змінюють наше життя, а саме спосіб виробництва продуктів і послуг, організацію та форми проведення дозвілля, методи й форми освіти, впливають на соціальну структуру суспільства, економіку, політику та розвиток соціокультурних інститутів. Більше того, розвиток цих технологій не тільки породив різноманітні соціальні ефекти, а й сприяв виникненню нового гуманітарного знання, відомого як концепція інформаційного суспільства.

Досліджуючи концептуальні ідеї інформаційного суспільства, передусім необхідно встановити й визначити, що ж узагалі являє собою поняття концепції та що розуміється під поняттям інформаційного суспільства.

Найбільш правильно визначення поняття концепції зроблено Е.М. Коротковим, який розглядає її як комплекс ключових положень або установок мислення, що дають змогу зберігати спрямованість дослідження, це те, що концепція є своєрідним компасом у русі думок [1, с. 79].

Нині маємо численні визначення поняття інформаційного суспільства, його називають постіндустріальним, епохою постмодернізму, суспільством знання, науковим, телематичним тощо. Різновид поняття інформаційного суспільства в різних країнах демонструють соціально-політичні, суспільні та наукові перспективи його розвитку [2, с. 113–114].

Саме тому, відповідно до Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», інформаційне суспільство – це суспільство, в якому кожен міг би створювати й накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися й обмінюватися ними, щоб дати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному та особистому розвитку й підвищуючи якість життя [3, с. 137].

Поняття «інформаційне суспільство» ввійшло в науковий обіг не дуже давно. Його виробили і стали активно використовувати економісти й маркетингологи, соціологи та філософи, програмісти й політики. Це поняття покликане відобразити об'єктивну тенденцію нового етапу еволюції цивілізації, пов'язаного з появою нових інформаційних і телекомунікаційних технологій, нових потреб і нового способу життя.

Термін «інформаційне суспільство» введено в науковий обіг на початку 1960-х років, фіксує одну з найважливіших характеристик суспільства, об'єднаного єдиною інформаційною мережею. У зв'язку з формуванням у світі інформаційного суспільства постає актуальна проблема формування концепції розвитку цього суспільства, що потребує дослідження.

Актуальність концепції інформаційного суспільства в першому наближенні та найбільш узагальненому вигляді полягає в тому, що це є футурологічна концепція, яка базується на нових факторах розвитку. Головним фактором розвитку суспільства вона визначає виробництво та використання науково-технічної й інших видів інформації. Концепція інформаційного суспільства, на думку принаймні більшості сучасних дослідників, сприймається й розглядається як різновид або ж похідна теорії постіндустріального суспільства, основу якої свого часу поклали такі вчені, як Д. Белл, З. Бжезинський, О. Тоффлер та інші [4, с. 49].

Можна вважати, що історія виникнення концепції інформаційного суспільства бере свій початок у роботах австрійсько-американського економіста-дослідника Фріца Махлупа, який у 1933 році почав вивчати вплив патентів на наукові дослідження. Його робота досягла вершини в 1962 році проривною публікацією «Виробництво й розподіл знань у Сполучених Штатах». Ф. Махлуп увів поняття «індустрія знань», до якої він включив п'ять секторів інформаційної діяльності в суспільстві: освіту, наукові дослідження й розробки, засоби масової інформації, інформаційні технології та інформаційні послуги [5, с. 159].

Як уже було зазначено, концепція інформаційного суспільства пов'язана з визначенням нового стану цивілізації через аналіз його окре-

мих ознак і зародилася в надрах постіндустріального суспільства, основоположником якого вважають Д. Белла, котрий у 1973 році опублікував книгу «Прийдешнє постіндустріальне суспільство», де висловив ідею, що постіндустріальне суспільство є новим принципом соціально-технологічної організації й новим способом життя, що витісняє індустріальну систему [6, с. 713].

Ідея переродження постіндустріального суспільства в інформаційне суспільство відображається в книзі Д. Белла «Соціальні рамки інформаційного суспільства» 1980 року. Інформаційне суспільство, за Д. Беллом, – це нове визначення постіндустріального суспільства, що підкреслює не його стан у послідовності ступенів суспільного розвитку – після індустріального суспільства, а основу визначення його соціальної структури – інформацію. При цьому схожою за назвою, але розбіжною за змістом є праця японського вченого Й. Масуди «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство», основна ідея якої зводиться до положення про те, що інновації в інформаційній технології – це прихована сила соціальної трансформації, що виявляється в радикальному збільшенні кількості та якості інформації, а також у зростанні обсягів обміну інформацією [7].

Й. Масуда висунув концепцію, згідно з якою інформаційне суспільство буде безкласовим і безконфліктним. Він писав, що, на відміну від індустріального суспільства, характерною цінністю якого є споживання товарів, інформаційне суспільство висуває як характерну цінність саме час. У зв'язку з цим зростає цінність культурного дозвілля. Він навіть доходить висновку про трансформацію сутності особистості й появу нового типу людей: на зміну «Homo sapiens» приходить «Homo intelligens», так як саме інтелектуальна діяльність стає для людини основним типом діяльності. У своїй концепції, висунутій ще в середині 60-х років ХХ століття, він геніально передбачив виникнення нового глобального суспільства – інформаційного, яке назвав «комп'ютопія», та обґрунтував і узагальнив основні його характеристики, а також чітко сформулював сім її принципів, на яких мало б базуватися майбутнє інформаційне суспільство, зокрема його політична сфера [8, с. 491–494].

У концепції Й. Масуди подається ґрунтовний порівняльний аналіз індустріального суспільства й інформаційного суспільства, що рухається йому на зміну, а також спільних і відмінних їх політичних аспектів. У ній також переконливо доводиться, що інформаційне суспільство, зокрема його політична сфера, має бути зовсім іншим, а саме якісно новим суспільством, яке суттєво відрізнятиметься від старого індустріального суспільства. Однією з беззаперечних заслуг Й. Масуди й найбільших цінностей його концепції є те, що в ній виявлені таї переконливо доведені численні переваги інформаційного суспільства та його політичної сфери над індустріальним суспільством. Водночас у ній указано на недоліки інформаційного суспільства та його політичних складників, а

також зроблені застереження щодо надмірної його ідеалізації й певних небезпек.

Досліджуючи концепцію інформаційного суспільства, не можна не зазначити, що ця концепція отримала найбільше визнання саме в 1970–1980 роках, у період, який характеризувався швидким поширенням технологічних досягнень і значних успіхів країн, що засвоювали нову інформацію та знання. Але від другої половини 1980-х років більшість американських і європейських дослідників почали акцентувати увагу на ролі та значенні не стільки інформації, скільки знань, що спонукало до появи спектру нових визначень сучасного суспільства. Формування концептуальної ідеї інформаційного суспільства зумовлене стрімкими змінами в технологічній сфері, що призвело до домінування цивілізаційного підходу в історичному процесі, дає змогу фіксувати різні стадії цивілізаційного розвитку людства [9, с. 98].

Із другої половини 80-х років ХХ століття більшість дослідників стали акцентувати свою увагу на значенні й ролі не стільки інформації, скільки знань, що породило спектр нових концепцій сучасного суспільства, які можна визначити терміном “knowledge society”. Новітні концепції в цьому напрямі пов’язані насамперед із дослідженнями П. Дракера та М. Кастельса.

П. Дракер – відомий американський економіст, який у 1995 році зробив великий внесок у формування нової концепції інформаційного суспільства, опублікувавши книгу «Посткапіталістичне суспільство», де виклав свої погляди на сучасний стан і перспективи розвитку західної цивілізації. У праці автор описує тенденції, що сприяють подоланню традиційного капіталізму, причому основними ознаками зрушення, що відбувається, є перехід від індустріального господарства до економічної системи, основаної на знаннях та інформації; скасування капіталістичної приватної власності й відчуження; формування нової системи цінностей сучасної людини і трансформації ідеї національної держави до глобальної економіки та глобального соціуму [10, с. 70–78]. У концепції П. Дракера співвідносить прогрес із трьома етапами зміни ролі знання в суспільстві: перший – пов’язаний із застосуванням знань для розроблення знарядь праці, технологій і організації промислового виробництва; другий – використання знань у процесі організованої трудової діяльності; третій – характеризується тим, що знання стають основною умовою виробництва [11, с. 77–79].

Німецький учений Ю. Хабермас, досліджуючи основну ідею концепції інформаційного суспільства, пов’язує її з маніпулятивними технологіями в публічній сфері. Основою його концепції є скептичне ставлення до інформації, адресованої широкій публіці. Погоджуючись із тим, що в суспільстві нині циркулює набагато більше інформації, ніж колись, Ю. Хабермас вважає її «підпорченою», поданою спеціальним способом, завдяки якому вона схиляє людей до певної позиції чи стає розвагою та прибутковим товаром для своїх творців. Отже, значна частина інформації, що циркулює в суспільстві, – це дезінформація, створена, щоб відвернути, роз-

важити чи приховати справжній стан речей. За створенням такої дезінформації, на думку Ю. Хабермаса, стоять певні політичні й економічні групи, які переслідують свої цілі [12, с. 218].

Не можна не згадати англійського науковця, філософа та соціолога Е. Гідденса, який розглядав концепцію інформаційного суспільства в рамках теорії рефлексивної модернізації. Використовуючи ідеї класиків соціології К. Маркса, Е. Дюркгейма, М. Вебера і звернувшись до ідей Г. Спенсера та М. Фуко, Е. Гідденс зумів по-новому розглянути поняття інформації й інформаційного суспільства, зокрема їх розвиток в історичному контексті становлення національної держави та пов’язаного із цим індустріальним способом ведення воєн. На його думку, особливе значення, що нині приписується інформації, вона вже мала в далекому минулому й те, що в наші дні інформація набула ще більшої цінності, не є приводом, щоб говорити про руйнування однієї системи та виникнення нової. Е. Гідденс вважає, що в сучасному суспільстві відбулася інформатизація соціальних зв’язків, але це не означає настання нової епохи [13, с. 73].

Серед інших закордонних дослідників інформаційного суспільства особливий інтерес становить теоретична концепція, запропонована М. Делягіним. Поставивши за мету побудувати комплексну концепцію найближчого розвитку людського суспільства, М. Делягін вихідною точкою своїх міркувань робить відомі кількісні та якісні технологічні зміни глобалізаційної епохи. Саме сучасні інформаційні технології, на думку М. Делягіна, впливають на предмет праці, потім на саму працю, на людину та на людське суспільство загалом. Основний вплив інформаційних технологій полягає в безпрецедентному формуванні людством власної свідомості за допомогою “high-hume” – вільної інформаційної творчості, творчого конструювання реальності [14, с. 20].

Найбільш класичні погляди на концепцію інформаційного суспільства простежуються в працях американського футуролога й соціолога Елвіна Тоффлера. В основній трилогії: «Шок майбутнього» [15, с. 153], «Третя хвиля» [16, с. 631] і «Метаморфози влади» [17, с. 482] – він подає своє розуміння інформаційного суспільства як абсолютно якісно нової стадії суспільного розвитку порівняно з попередніми. Він систематизував свої погляди щодо змін, які відбуваються в розвитку цивілізації внаслідок настання інформаційної епохи.

У концепції Е. Тоффлера приділяє особливу увагу тенденціям демасифікації виробництва. На його думку, якісні зміни в техносфері й інфосфері поєдналися, принципово змінивши спосіб виробництва. Система виробництва поступово рухається від традиційного масового виготовлення до складної суміші масової та немасової продукції. Унікальність цієї концепції полягає насамперед у тому, що вона надає в розпорядження дослідника деякий загальний інструмент соціального пошуку, не задаючи твердих рамок, що були наявні в інших доктринах.

Що стосується Української концептуальної ідеї розвитку інформаційного суспільства,

то вона набула значного поширення вслід за її розповсюдженням в інших державах світу й із тими самими характерними суперечностями та неясностями.

Уперше орієнтацію України на створення інформаційного суспільства офіційно зафіксовано в Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу (розділ 13), ухваленій у 1998 році. Варто відзначити, що в Україні в 1998 році водночас прийнято два Закони України: «Про Концепцію Національної програми інформатизації» та «Про Національну програму інформатизації», якими визначалися принципи і програма дій інформатизації України, а не побудова в ній інформаційного суспільства. Така суперечність у концептуальних основах між різними групами фахівців і політиків на найвищому рівні прийнятих політичних рішень в Україні свідчить про неврахування іноземних новацій.

Сьогодні Україна стоїть перед необхідністю концептуального осмислення впровадження інформаційного способу організації життєдіяльності суспільства. Це означає, що стратегія формування основ інформаційного суспільства має розглядатися в контексті загальних стратегічних пріоритетів соціального, економічного та інституційного розвитку країни як органічний складник масштабних перетворень у суспільстві та владних інститутах.

Згодом було прийнято Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [3] та відповідний план заходів, затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.08.2007 № 653-р [18], Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні» від 01.12.2005 № 3175-IV [19]. Але все ж таки ці нормативно-правові акти не змогли повноцінно реалізувати свої положення й повною мірою виправдати очікуванні сподівання. Саме тому Україні ще необхідно виконати значний обсяг роботи з осмислення й адаптації концепції інформаційного суспільства в українських реаліях, розроблення та реалізації Національної стратегії сучасного інформаційно-комунікаційного розвитку.

Українська концепція інформаційного суспільства не повинна відрізнятися грубим технологічним детермінізмом. Вона повинна ураховувати не тільки складність, багатогранність і суперечливість упровадження нових технологій у громадське життя, а й взаємодію різних аспектів суспільного розвитку, серед яких визначальна роль належить людському факторові. Прикладом для такої роботи є досвід Фінляндії, висвітлений у книзі за співавторством одного з класиків інформаційного суспільства Мануеля Кастельса [20, с. 39].

Висновки

Загалом, виходячи з усього вищезазначеного, можна підсумувати, що дослідження концептуальних ідей інформаційного суспільства є необхідністю й засобом підвищення конкурен-

тоспроможності держави на міжнародних ринках, надає своїм громадянам можливості отримати освіту та працевлаштуватися в сучасному інформаційному світі. Концепції кожної держави розраховані лише на ті елементи інформаційної індустрії, на які держава може впливати, при цьому головне завдання держави полягає у створенні сприятливих умов для залучення капіталів до інформаційної галузі й подальшої розбудови інформаційного суспільства.

Отже, досліджуючи це питання, можна цілком твердо сказати, що основна ідея концепції інформаційного суспільства полягає в тому, що суспільство, котре раніше позначалося як постіндустріальне, швидко набуло ознак, які дають підстави стверджувати, що воно є інформаційним, де головною його ознакою є виробництво й поширення інформації, перетворення її на головний вид послуг, на товар і навіть на владу, а основоположне місце в цій концепції відводиться інтегрованим інформаційно-комунікативним технологіям, науковим галузям і знанням, які поступово перестають виконувати допоміжну функцію та перетворюються на самостійний ресурс, на основі якого приймаються важливі й необхідні рішення.

Список використаних джерел:

1. Коротков Э.М. Исследование систем управления : [учебник] / Э.М. Коротков. – М. : Издательско-консалтинговая компания «ДеКА», 2000. – 130 с.
2. Suggestive technology manipulative influence: teach. guidances. / [V.M. Petryk M. Prysiazniuk, L.F. Kompantseva, E.D. Skulysh, A.D. Boyko V.V. Ostrouhov] ; for the Society. Ed. E.D. Skulysha. – 2nd ed. – К. : JSC “VIPOL”, 2011. – 248 p.
3. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 09.01.2007 № 537-V за ред. від 09.01.2007 // Відом. Верхов. Ради України. – 2007. – № 12. – С. 102.
4. Білоусов О.С. Розвиток концепцій інформаційного суспільства: від формування теорії постіндустріалізму до сучасності / О.С. Білоусов // Актуальні проблеми політики. – 2013. – Вип. 49. – С. 60–68.
5. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США / Ф. Махлуп. – М. : Прогресс, 1966. – 462 с.
6. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; пер. с англ. – М. : Academia, 1999. – 956 с.
7. Masuda Y. The Information Society as Postindustrial Society / Y. Masuda. – Washington : World Future Soc., 1983. – P. 45.
8. Masuda Y. Hypothesis on the genesis of homo intelligens / Y. Masuda // Futures. Guilford. – 1985. – Vol. 17. – № 5. – P. 479–494.
9. Лютко Н.В. Інформаційне суспільство та ціннісні орієнтації особистості / Н.В. Лютко // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія «Політологія». – 2012. – Т. 182. – Вип. 170. – С. 98–101.
10. Drucker P.F. Post-Capitalist Society / P.F. Drucker. – N.Y. : Harper-Collins Publ., 1995. – P. 70–98.
11. Дракер П. Посткапиталистическое общество / П. Дракер // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология. – М. : Academia, 1990. – С. 70–98.

12. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас ; пер. с нем. – М. : А.О. «КАМІ», 1995. – 245 с.

13. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М. : Весь мир, 2004. – 116 с.

14. Делягин М. Мировой кризис: Общая теория глобализации / М. Делягин. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 767 с.

15. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер ; пер. с англ. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 557 с.

16. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер ; пер. с англ. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 781 с.

17. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Э. Тоффлер ; пер. с англ. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 669 с.

18. Про затвердження плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2007 № 653-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

19. Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні : Постанова Верховної Ради України від 01.12.2005 № 3175-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 15. – Ст. 131.

20. Кастельс М. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель / М. Кастельс, П. Хіманен. – К. : Ваклер, 2006. – 232 с.

Статья направлена на исследование мировых концептуальных идей развития информационного общества, начиная от процесса зарождения концепции постиндустриализма и заканчивая ее трансформацией в качестве концепции информационного общества. Проведены исследование, обзор и обобщение существующих мировых концепций информационного общества. Сделан вывод о том, в чем заключается основная идея концепции информационного общества, его главный признак и что является ее основополагающими элементами.

Ключевые слова: информационное общество, концепция, информация, знания, эволюция, государство, демократия, право, свобода, производство, трансформация.

The article aims to study the world's conceptual ideas of information society development, from concept inception of the process of post-industrialism and completing its transformation as the concept of the information society. The investigation, review and synthesis of existing concepts of world information society. The conclusion is, what is the main idea of the information society, which is its main feature and that is its fundamental elements.

Key words: information society, concept, information, knowledge, evolution, state, democracy, human rights, freedom, production, transformation.

